

Олена Василівна ГАРАЩУК

д.е.н., професор, Полтавський державний аграрний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5572-5357>

e-mail: mon7@ukr.net

Віра Іванівна КУЦЕНКО

д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Інститут демографії та проблем якості життя Національної академії наук України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3102-0744>

e-mail: kutsenkovira@gmail.com

Вадим Миколайович АНІСІМОВ

м.н.с., Інститут демографії та проблем якості життя Національної академії наук України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0714-5216>

e-mail: anisimov103@gmail.com

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАДНИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЙОГО МІСЦЯ ДЛЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Розкривається місія соціальної сфери з формування людського та соціального капіталів як важливої передумови сталого розвитку. Висвітлено особливу роль освіти та напрями забезпечення її належної якості. Зазначено наявність глобальних загроз, серед яких для України найгострішою є російська військова агресія, зумовлена деградацією міжнародної системи безпеки, що спричинила від'їзд за кордон декількох мільйонів громадян. Щоб не втратити їх для національних людського та соціального капіталів обґрунтовано підходи до цілеспрямованої роботи із співвітчизниками за кордоном в рамках соціального складника сталого розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток, глобальні ризики та загрози, соціальна сфера, освітня діяльність, якість освіти, людський капітал, соціальний капітал, закордонні співвітчизники

ВСТУП

Сучасний етап суспільного поступу характеризується якісними перетвореннями, провідним напрямом яких є забезпечення сталого розвитку як такого, що забезпечує збалансоване вирішення соціально-економічних завдань і проблем збереження сприятливого стану довкілля та природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутнього поколінь. Сутність ідеї сталого розвитку як концептуальної основи для визначення напрямів подальшого суспільно-економічного прогресу полягає в узгодженні діяльності певних спільнот та людства загалом стосовно досягнення економічного успіху за максимального збереження цілісності природних систем, що має забезпечувати належні умови для людського розвитку. Відповідно процес сталого розвитку набуває без посереднього виявлення у трьох його складниках: економічному, екологічному та соціальному.

Сталий соціально-економічний розвиток держави залежить від багатьох чинників, важливе місце серед яких посідає освітньо-кваліфікаційний рівень та професіоналізм працюючих в національній економіці. Адже сьогодні в усьому світі відбувається перехід до високотехнологічного інформаційного суспільства. Тому рівень освіченості та загальної культури населення будь-якої країни набуває вирішального значення для її економіки та соціального розвитку. І нині конкурентоспроможність країни передусім визначається не природними і навіть не фінансовими ресурсами, а якістю людського потенціалу.

Проте сучасний період сповнений глобальних ризиків

та загроз, що кидають виклик усій людській цивілізації в її прагненні до соціально-економічного поступу на засадах сталого розвитку. Передусім – це ризики і загрози, пов'язані з природно-кліматичними змінами та фактичним руйнуванням міжнародної системи безпеки. Останнє для України набуло вираження в повномасштабній війні з російськими загарбниками.

І тому для України реалізація завдань сталого розвитку, на перший погляд, може видатись такою, яка не має першочергового значення. Проте необхідність узгодження із загально-цивілізаційними тенденціями зумовлює необхідність врахування його принципів. Водночас особливо важливою є роль освітньої діяльності у забезпеченні високого рівня якості людського потенціалу, без чого неможлива успішна відбудова після тих величезних втрат людських, матеріальних і фінансових ресурсів, які завдаються російською агресією. Також надзвичайно гостро постає проблема втрати людського потенціалу держави у зв'язку з масовим виїздом українців від війни за кордон, що також потребує пошуку шляхів вирішення.

МЕТА роботи – обґрунтувати на основі здійсненого аналізу наявних напрямів діяльності соціальної сфери України шляхи покращення її функціонування у процесі реалізації завдань сталого розвитку в умовах сучасних глобальних ризиків та загроз.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження здійснено із застосуванням: загальнонаукових методів аналізу, синтезу, системного підходу; таких методичних прийомів, як огляд, порівняння, узагальнення, проведення аналогій.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сталий розвиток на сьогодні являє собою фактично єдину можливу парадигму, в рамках якої має відбуватися соціально-економічна діяльність людства в сучасних умовах, що характеризуються безпрецедентним зростанням антропогенного навантаження на довкілля [1, с. 9-12]. Одним з найбільш істотних наслідків цього є нинішні глобальні кліматичні зміни.

Зазначене є викликом, що постає нині перед усім людством, але й водночас сприяє активізації його прагнень до трансформації наявної економічної моделі в нову, побудовану на засадах сталого розвитку, що має усвідомлено здійснюватися у процесі завчасної цілеспрямованої роботи. Ще одним глобальним викликом сталому розвитку поряд з ризиками глобальних кліматичних змін є деградація міжнародної системи безпеки, що загрожує збройним протистоянням між різними блоками держав, найгострішим проявом якого нині є тривала російська агресія проти України.

Виходячи з наявності серйозних глобальних викликів, сьогодні осторонь проблем впровадження в реальне життя засад сталого розвитку не може бути жодна сфера соціально-економічної діяльності. У контексті реалізації завдань сталого розвитку важливе місце посідає його соціальний складник з його місією, якого, як відомо, насамперед зорієнтовано на збереження соціальної стабільності, недопущення руйнівних соціальних конфліктів, шляхом справедливого розподілу благ між усіма членами суспільства.

Безпосереднім втіленням соціального складника сталого розвитку в рамках національної економіки є соціальна сфера, що охоплює освіту, охорону здоров'я, культурно-мистецьку роботу; тобто ті види діяльності, які спрямовано на розвиток власне самої людини, її фізичних, та морально-духовних якостей. Названі якості зумовлюють здатність людини до суспільно корисної праці, являючи собою найважливіший економічний ресурс: людський капітал як індивідуальний стосовно кожної конкретної людини, так і сукупний стосовно всіх членів суспільства. Відповідно, в означеному контексті передумовою та водночас пріоритетним засобом досягнення сталого розвитку має бути визнано освіту.

Загалом серед нині актуальних 17 цілей сталого розвитку, ухвалених ООН, якісна освіта посідає одне з найперших місць [2]. Реалізація цієї мети має забезпечувати гарантії для отримання безкоштовної шкільної освіти всіма дітьми і підлітками. Її також спрямовано на забезпечення всіх видів доступності, зокрема й економічної доступності, стосовно отримання професійного навчання та якісної вищої освіти.

Українська освіта вищого рівня, як відомо, має досить високий авторитет у світі, однак сьогодні в Україні як вища освіта, так і вся освітня система переживає нелегкі часи. Це зумовлено складними суспільно-політичними та економічними обставинами завершення періоду трансформації від адміністративно-планової системи до ринкової демократичної, що сьогодні значно загострились та ускладнились у зв'язку з широкомасштабною російською агресією.

Вказаний стан справ являє собою значну загрозу для збереження людського капіталу з належними характеристиками, що в разі її реалізації матиме згубні наслідки для всієї національної економіки України. Згідно

з думкою засновника теорії людського капіталу Г. Беккера руйнація людського капіталу для потенціалу країни має більш серйозні наслідки, ніж втрата матеріальних цінностей [3, с. 25-34]. Адже з руйнацією великого обсягу знань, що зосереджено в людях чи у реалізованих технологіях, економіка втрачає основу для свого подальшого розвитку.

Означена ситуація вимагає здійснення цілеспрямованих заходів, що мають на меті збереження, розвиток та успішну реалізацію на благо всієї держави її інтелектуального потенціалу та людського капіталу. Вказане завдання неможливо вирішити без забезпечення належної якості освіти й насамперед фахової. Адже нині освіта не лише в житті людини, але також суспільства відіграє всезростаючу роль. Зокрема, з підвищенням освітнього рівня населення, зростанням питомої ваги осіб з вищою освітою люди стають більш заможнішими. Адже людина з вищою освітою виконує більш кваліфіковану працю, яка водночас є й більш оплачуваною. Загалом саме освіта слугує основою для розвитку цивілізації, прогресу усього людства, забезпечуючи гармонійне співіснування людського суспільства та навколишнього природного середовища [4, с. 25-38].

Все це означає, що в освітню сферу вигідно вкладати: час, сили, гроші. Дослідження багатьох американських науковців, зокрема Л. Леслі та П. Брінкмана, підтверджують, що інвестиції у вищу освіту в США приносять відчутні вигоди: вже за перший рік після закінчення закладу вищої освіти фахівці заробляють більше, ніж вкладено за весь період навчання [5].

Міжнародний досвід розвитку освіти та економіки, зокрема таких країн, як Велика Британія і США, свідчить, що для подолання кризової ситуації маючої місце в Україні та підвищення життєвого рівня населення, надзвичайно важливим є забезпечення суттєвого зростання інвестицій в освітню сферу. Адже різниця в доходах населення переважно зумовлюється саме його освітнім рівнем. Водночас зростання освітнього рівня населення значно полегшує пристосування робочої сили до характерних для сьогодення постійно змінюваних умов виробництва. Інакше кажучи, освіта робить працю людини більш ефективною, а цінність високоосвіченого працівника на ринку праці – більш високою.

Цього неможливо досягти без забезпечення високої якості освіти завдяки дотриманню таких принципів управління зазначеним процесом як системність, соціальна обумовленість, перспективність та випереджаючий характер управління, його єдність та ієрархічність, а також неперервність, циклічність та динамічність, технологічність, гнучкість та оптимальність.

Реалізація зазначених принципів щодо досягнення високої якості освіти є результатом активної участі в цьому процесі держави, бізнесу, некомерційних організацій, зокрема стосовно розроблення навчальних планів і програм, державних освітніх стандартів як компонентів навчального процесу та його здійснення на основі сучасних передових освітніх технологій. Водночас важливо забезпечити активне використання передусім можливостей мережі Інтернет та суттєво розширюючи змістові можливості навчальних програм, разом із посиленням єдності в системі «загальноосвітня школа – заклад вищої освіти – виробництво» [6, с. 125-164].

Такий підхід сприяє не лише формуванню люд-

ського капіталу, а й економіки, заснованої на знаннях як головного рушія суспільного прогресу.

Заразом в аспекті нинішньої екологічної ситуації, що характеризується наростанням негативних наслідків антропогенного впливу на довкілля, особливу роль відіграють екологічна освіта та екологічне просвітництво, діяльність яких має бути спрямована на формування суспільної культури життєдіяльності й передусім культури споживання адекватної сучасній вельми напруженій екологічній ситуації.

І в цьому зв'язку особливого значення набуває місія соціальної сфери як проєкції на структуру економічного комплексу соціального складника сталого розвитку, а саме її внесок у розвиток людського капіталу, передусім суспільного, колективного. Адже у взаємодії людей як свідомих громадян один з одним, високо розвинений суспільний людський капітал реалізується в соціальний капітал.

Загалом соціальний капітал, як відомо, являє собою здатність людей утворювати колектив і працювати у ньому заради загальної мети; й який формується сукупністю норм та соціальних відносин, що забезпечують умови для спільної праці з підпорядкуванням своїх інтересів інтересам колективу [7, с. 172-185]. Вказані характеристики соціального капіталу зумовлюють його значення як надзвичайно важливого чинника реалізації соціальної складової сталого розвитку. Власне саме наявність розвиненого активного громадянського суспільства як яскравого виявлення потужного соціального капіталу є запорукою реалізації й усіх інших напрямів сталого розвитку.

Однією з найгостріших глобальних загроз сьогодення, як зазначено вище, є підрив основ міжнародної безпеки унаслідок надзвичайного загострення економічних і політичних протиріч між провідними державами світу. Для України це вилилося в широкомасштабну російську агресію, а отже, що нині живе в умовах воєнного стану, питання забезпечення сталого розвитку можуть видаватися не першочерговими. У зв'язку з цим треба констатувати значну загрозу раніше сформованим передумовам сталого розвитку в Україні. Адже широкомасштабні військові дії та ворожа окупація значної частини території України завдають серйозної шкоди екологічному становищу в ній та її економічному потенціалу. Ворог піддає руйнації не лише промислові потужності та інфраструктурні об'єкти, але й об'єкти соціальної сфери – освітні, медичні та культурно-мистецькі заклади. Але найбільшою втратою є те, що гинуть мирні громадяни внаслідок злочинних дій ворога, які своєю масштабністю і цілеспрямованістю набувають характеру геноциду. Водночас мільйони українців вимушено виїхали за кордон через війну. Все зазначене вочевидь загрожує деградацією людського капіталу країни.

Проте цей виклик несе в собі як нові загрози, так і нові можливості. Насамперед треба зазначити, що характерний для сучасного періоду значний вплив за межі України її громадян поряд з міграційними хвилями в попередні періоди вже фактично перетворив українців на глобальну націю, подібну до тих, якими є ціла низка інших націй, що мають потужну діаспору закордонних співвітчизників у всьому світі. І наявність такої діаспори, зокрема, може стати важливим чинником економічного розвитку, коли представники закордонних спів-

вітчизників інвестують в країну свого походження значні кошти. А загалом мережева структура організованих діаспорних спільнот певного народу є на глобальному рівні доволі потужною опорою безпеки держави його походження, оскільки здатна більш чи менш справити вплив на держави проживання [8, с. 197].

Однак для цього потрібно, щоб ті, хто виїхав з країни як біженці, так і трудові мігранти, не втрачали зв'язок зі своєю батьківщиною й відчували її підтримку. Ключовим в цьому, як свідчить досвід країн з потужними, організованими та орієнтованими на історичну батьківщину діаспорами, є наявність в структурі урядів таких країн відповідного органу з роботи з діаспорою, що діє поряд з неурядовими організаціями працюючими на зміцнення зв'язків зі своїми зарубіжними співгромадянами. Важливим напрямом в цьому є функціональна спрямованість вказаного урядового органу на допомогу стосовно вирішення соціально-економічних та інших проблем співвітчизників, які перебувають за кордоном. Отже, завдяки всьому цьому на глобальному рівні відбувається інтеграція потенціалу закордонних співвітчизників до національних людського та соціального капіталів.

Нині в Україні збройна боротьба за власне виживання активувала українське громадянське суспільство і продемонструвала високий ступінь його зрілості загалом та його значний соціальний капітал, зокрема. Наступним кроком має стати усвідомлення українцями себе як глобальної нації, а відтак, й зміцнення зв'язків між собою на глобальному рівні задля підтримки своєї історичної батьківщини.

У цьому контексті видається доцільним вивчення досвіду країн зі значними діаспорами стосовно організації роботи з ними та можливостей застосування вказаного досвіду в Україні.

Наслідком цього має бути насамперед організація на державному рівні системної роботи з вирішення соціально-економічних проблем трудових мігрантів та біженців в рамках ефективної діяльності центрального органу виконавчої влади з відповідними функціями [8, с. 196-198]. Це повинно здійснюватися з урахуванням неуспішного досвіду створення Міністерства національної єдності України, функції якого нині передані Міністерству соціальної політики, сім'ї та єдності України. Відповідно, робота з інтеграції зарубіжних співвітчизників до національних людського та соціального капіталів має стати ще одним напрямом діяльності в соціальній сфері.

Отже, українці мають обернути нинішні несприятливі обставини та виклики на власну користь, використавши фактичне перетворення себе на глобальну націю внаслідок значного збільшення в світі української діаспори, і тим самим забезпечити подальше зміцнення національної безпеки та сталого розвитку своєї рідної країни – України.

ВИСНОВКИ

Забезпечення соціально-економічного поступу на засадах сталого розвитку неможливо без соціального складника сталого розвитку, що має передусім значення цілепокладання, оскільки в центрі її є людина як суб'єкт і власне мета цього розвитку. Серед напрямів діяльності соціального складника сталого розвитку над-

звичайно великого значення сьогодні набуває освіта, що зумовлено необхідністю для будь-якої країни відповідати вимогам сучасного інформаційного суспільства стосовно рівня освіченості та загальної культури громадян як вирішального чинника її конкурентоспроможності. Важливим в цьому є досягнення високої якості освіти за активної участі у вказаному процесі держави, бізнесу, некомерційних організацій. Все це сприяє формуванню людського капіталу, передусім колективного, який реалізується в соціальний капітал, що слугує підґрунтям для розвиненого громадянського суспільства. Для України в умовах триваючої російської агресії най-

більшою загрозою є втрата людського капіталу як внаслідок загибелі своїх громадян, так і тому, що мільйони українців виїхали за кордон через воєнні дії. Запобігання цій загрозі має слугувати ефективна діяльність урядової установи з роботи із закордонними співвітчизниками стосовно інтеграції потенціалу закордонних співвітчизників до національних людського та соціального капіталів. Важливе місце серед функцій названої установи є допомога у вирішенні їх соціально-економічних проблем під час перебування за кордоном. Це має стати ще одним напрямом діяльності соціальних галузей в рамках соціального складника сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б.С. Патона. Київ, 2016. 72 с.
2. 17 Цілей сталого розвитку. *Global Compact Network Ukraine*. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>
3. Becker G. Don't spare money for people. *BusinessWeek*. 1996. No. 6. pp. 24-34.
4. Гарашук О.В., Куценко В.І. Якісна освіта – інструментарій сталого розвитку (питання теорії та практики). Київ, 2019. 144 с.
5. Leslie L., Brinkman P. The Economic Value of Higher Education. New York, 1988. 288 p.
6. Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи: колективна монографія / Г.В. Єльнікова та ін.; за заг. ред. Г.В. Єльнікової. Чернівці, 2009. 572 с.
7. Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування / С.І. Бандур та ін. Київ, 2010. 210 с.
8. Анісімов В. Урядова установа по роботі з закордонними співвітчизниками: міжнародний досвід та українські реалії. *Воєнна еміграція (п'ята хвиля): надовго чи назавжди?: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 25 квітня 2025 р.). Київ, 2025. С. 196-199. URL: <https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2025/05/zbirka-voyenna-emigraciya.pdf>

References

1. National paradigm of sustainable development of Ukraine / ed. by Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Technical Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine B. Paton. Kyiv, 2016. 72 p. (in Ukrainian).
2. 17 Sustainable Development Goals. *Global Compact Network Ukraine*. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/> (in Ukrainian).
3. Becker G. Don't spare money for people. *BusinessWeek*. 1996. No. 6. pp. 24-34.
4. Harashchuk O.V., Kutsenko V.I. Quality education – a toolkit for sustainable development (issues of theory and practice). Kyiv, 2019. 144 p. (in Ukrainian).
5. Leslie L., Brinkman P. The Economic Value of Higher Education. New York, 1988. 288 p.
6. Adaptive management: essence, characteristics, monitoring systems: collective monograph / H.V. Yelnikova et al. Chernivtsi, 2009. 572 p. (in Ukrainian).
7. Social capital of Ukraine: theoretical and methodological foundations of formation / S.I. Bandur et al. Kyiv, 2010. 210 p. (in Ukrainian).
8. Anisimov V. Government institution for work with compatriots abroad: international experience and Ukrainian realities. *Military emigration (fifth wave): for a long time or forever?: materials of the international scientific and practical conference* (Kyiv, April 25, 2025). Kyiv, 2025. pp. 196-199. URL: <https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2025/05/zbirka-voyenna-emigraciya.pdf> (in Ukrainian).

Olena HARASHCHUK

Doctor of Economics, Professor, Poltava State Agrarian University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5572-5357>

e-mail: mon7@ukr.net

Vira KUTSENKO

Doctor of Economics, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Institute of Demography and Quality of Life Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3102-0744>

e-mail: kutsenkovira@gmail.com

Vadym ANISIMOV

junior researcher, Institute of Demography and Quality of Life Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0714-5216>

e-mail: anisimov103@gmail.com

SOCIAL COMPONENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ITS MISSION FOR UKRAINE IN THE CONTEXT OF MODERN GLOBAL CHALLENGES

The paper reveals the role and significance for the sustainable development of the social sphere, which represents its social component. The activities of this sphere are directly aimed at the development of a person, namely: his physical, moral and spiritual qualities, that is, human capital, both individual - in relation to each specific person, and collective - in relation to all members of society. Thus, collective human capital is realized in social capital, which serves as the basis for a developed civil society as a prerequisite for the implementation of all other areas of sustainable development. At the same time, the special role of education is noted and directions for ensuring its proper quality are indicated. Among them, in particular, adherence to such principles of activity for achieving high quality education as systematicity, social conditioning, perspective and anticipatory nature of management, its unity and hierarchy, as well as continuity, cyclicity and dynamism, technologicality, flexibility and optimality. This points to the existence of global threats, such as: natural and climate change and the breakdown of the international security system, the expression of the latter being Russia's armed invasion of Ukraine. The Russian attack has forced several million Ukrainian citizens to flee their country. As a result, there is a threat for Ukraine to lose a significant part of its national human and social capitals. To prevent this, approaches to targeted work with compatriots abroad within the framework of the social component of sustainable development are substantiated. Based on foreign experience, the key role in this is played by the creation of an effectively functioning government institution for working with compatriots abroad. An important function of the institution should be to help solve their socio-economic problems while abroad.

Keywords: sustainable development, global risks and threats, social sphere, educational activities, quality of education, human capital, social capital, foreign compatriots